

Kapital'in 140. yılı: bugünü Marx'la anlamak¹

Nail Satlıgan

Yayımlanışının 140. yılında *Kapital*'i konu edinen bir panelde yer almak benim için büyük bir onur. Bana bu onuru yaşatanlara teşekkür ederek sözlerime başlamak istiyorum. Eğer Marksizmle bugünü anlamaya çalışmak konusunda bir şeyler söylemem için sadece beş dakikam olsaydı, karşı argümanları susturmak bakımından Marksizmin ezeli düşmanlarının sözlerine başvurmak yerinde bir strateji olabilirdi. Söz gelimi *Financial Times*'da -dünya finans-kapitalinin başlıca yayın organlarından biridir- Aralık 2006 tarihinde yayınlanan ve John Thornhill tarafından kaleme alınan bir yazıdan bahsedirdim. Yazar şöyle demiş yazısında:

Son küreselleşme dalgası - ki pek çok bakımdan Marx'ın içinde yaşadığı çağı anımsatmaktadır - Marx'ın kapitalizm eleştirisine olan ilgide bir canlanmaya yol açmıştır. Nasıl oluyor da son zamanlarda yayımlanan bir Birleşmiş Milletler raporunun ortaya koyduğu gibi dünyanın yetişkin nüfusunun %2'si global iktisadi varlıkların %50'sinden fazlasına sahipken, dünyanın en yoksul %50'si bu varlıkların sadece %1'ine sahip? Sermayeyi *Das Kapital* olmadan nasıl anlayabiliriz?

---

1 Bu yazı Nail Satlıgan'ın 6-9 Eylül 2007 tarihlerinde İzmir Karaburun'da düzenlenen Karaburun Bilim Kongresi'nin "*Kapital*'in 140. yılı: Bugünü Marx'la Anlamak" özel oturumunda yaptığı konuşmanın özetidir.

İşte sadece beş dakikam olsaydı, burjuvazinin finans sermayesinin en seçkin organlarının Marx hakkındaki kanaati bu olduğuna göre Marx bugünü anlamakta işimize fazlasıyla yarar deyinip argümanı kesmem söz konusu olurdu. Ama burjuvazinin bu olumlu göndermeleri bizi yöntem açısından meşru olan iki itirazı cevaplandırma zahmetinden kurtarmaz. Günümüzün gerçekliğini tahlil etmek için 19. yüzyıldan kalma bir yapıtı tanık göstermek dogmatik bir arkaizme düşme tehlikesini beraberinde getirmeyi mi? Bu arkaizm iddiasının dayandığı iki postulat olabilir ki -varsayım, kabul- bunlardan herhangi bir tanesi Marx'a bugün atıf yapmayı geçersiz kılabilir. Marx'a olan ilgiyi haklı göstermek için bu mümkün itirazların ikisinin de üzerinde durmak gerekir.

Birinci itiraz şudur: Marx çok değerli bir iktisatçı olmuş olabilir, ama iktisat bilimi Marx'tan bu yana nitelilerlemler gerçekleştirmiş, hatta geri dönülmez paradigma değişiklikleri gerçekleştirmiş bir bilimdir. Bu durumda Marksist tahlili iktisat bilimindeki kendisinden sonra meydana gelen doğal ilerlemeden dolayı, eskimiş saymak, tabiri caizse ıskartaya çıkarmak gerekir. Şimdi bunu ele alalım: Birinci olarak, bu görüş iktisadın bir bilim olduğu varsayımına dayanır ki bu şüphelidir. Bence iktisat bir bilim değildir, hatta bir anti-bilimdir, bir dindir. Hristiyanlık gibi kiliseleri vardır. Kiliseleri üniversitelerdir. Papazlar da iktisat hocalarıdır. Bu sert bir yargı olarak karşılanırsa, en azından şunu söylemek mümkün: İktisat bir bilim olsa bile söz gelimi fizik gibi birleşik ve doğrusal olarak ilerleyen bir bilim değildir. Örneğin fizikten farklı olarak iktisattaki paradigmlar başlangıçtan beri çatışmalı bir biçimde yan yana ve eş zamanlı olarak var olmuştur. Fizik, kimya gibi bilimlerde ise söz gelimi astrolojinin yerini astronominin alması gibi bir paradigma eskiyor; onun yerine bir yenisi geliyor.

Das Kapital'in Almanca aslının alt başlığı "Ekonomi Politikin Eleştirisi"dir. Klasik iktisat (başlıca temsilcileri Adam Smith ve Ricardo), Marx'ın vulgar dediği bayağı iktisat (başlıca temsilcilerini zikretmek gerekirse Jean-Baptiste Say, Thomas Malthus sayılabilir) ve kendisinin inşa ettiği ekonomi politikin, yani iktisadın eleştirisi o gün de birbiriyle çatışma içinde var olmuştur. Bugün de bu devam etmektedir. Marksist eleştiri devam ediyor. Neo-klasik iktisat da bayağı iktisadın yerine geçmiştir. Sofistikasyon düzeyi bakımından, yani istatistiksel tekniklerin kullanılması bakımından büyük bir ilerleme göstermekle beraber bilgi içeriği bakımından daha da geridir. Daha da bilim dışıdır.

Sonuç olarak Marx'ın iktisat eleştirisinin bilimdeki ilerlemelerden dolayı geçerliliğini kaybetmiş olduğu iddiasını reddetmek gerekir. Çünkü neo-klasik iktisatla karşılaştıracak olursak, bilgi içeriği bakımından biri yanlıştır, öbürü büyük ölçüde doğrulanmaktadır. Biri dünyayı anlamayı kolaylaştırır, zorlaştırır, hatta aptallaştırır. Diğerisi ise dünyayı anlamamanın olanağını sağlar. Birinci varsayımı böylece çürütmüş oluyoruz.

İkinci varsayım şudur: Marksist iktisattaki değişimlerden bağımsız olarak, günümüz kapitalizmi, yani Marksizmin bilgi nesnesi 19. yüzyıl ortasından bu yana o kadar büyük değişimler gerçekleştirmiş olabilir ki Marx'ın iktisadı kendi kusuru

olmaksızın eskimiş olabilir. Bu da, üzerinde durmaya değer bir iddia. Kapitalizmin varoluş biçimleri 19. yüzyıla oranla bugün önemli değişimler geçirmiştir. Ama bu biçimlerden bağımsız olarak, kapitalizmin ana yapıları, ana mekanizmaları değişmeden kalmıştır. Bu iddiayı da bu şekilde geçmiş olayım. Tartışmaya açık bir konudur. Benim kısa geçişim bir tartışmayı davet ederse iyi olur. Yalnız şunu söyleyeyim: Günümüz kapitalizmi Marx'ın yapıtında anlatılan kapitalizme Marx'ın yapıtının yazıldığı tarihe oranla daha çok benzemektedir. Benim çok kıymet verdiğim, Marx sonrası iktisatçılardan Ernest Mandel 1970'li yıllardan beri, esas olarak 1970'lerde yeni baskısı, yeni İngilizce baskısı yapılan *Kapital'e*, *Kapital*'in her üç cildine yazdığı girişlerde bunu özellikle vurgular. Der ki: "Marx'ın yazdığı tarihte, yani 1867'de kapitalizmin her yere sirayet etme, deyim yerindeyse küreselleşme eğiliminden söz etmek bir kehaneti andırıyor". Bilirsiniz: Marx, şunu bile söylemek zorunda kalmıştır. Der ki: "*Kapital*'in yazıldığı ülke İngiltere, dolayısıyla somut örneklerin çoğu İngiltere'den; kıta Avrupalı okur, özellikle Alman okur bu şartlar bize benzemiyor, derse, kendisini uyarırım: De te fabula narratur, yani hikâye seni anlatıyor". Ama o zaman bu gerçekten tarihî bir öngörü boyutu taşımaktaydı. Bugün ise ortada duran sermaye, bu sermayenin, kutupsal ilişki olarak ele alırsak emek ve sermaye arasındaki ilişki ve bunun sınıfsal ifadesi olan işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki ilişki ve çelişki, dünyanın her tarafına yayılmış durumda, orada öngörülen bütün çevrimsel iniş çıkışlar çok daha şiddetli olarak, belki daha sık olarak yaşanıyor. Yani günümüz kapitalizmi, *Kapital*'in yazıldığı tarihten kavramına daha çok uygun.

Şimdi buradan şu sonucu çıkarabiliriz. Marx'ın *Kapital*'de çatısını kurduğu ya da temelini attığı kavramsal zemin, bugün öğrenilmeye, çalışılmaya, ampirik olarak geliştirilmeye, operasyonel hâle getirilmeye değer bir zemin. Ama gene de bu teorik binayı oluşturan çeşitli katlara -*Kapital* söz konusu olduğunda bir mimariden söz edenler çoktur, haklı olarak- bakmakta yarar var. Birincisi, değer teorisi. Bu değer teorisi, başka bir deyişle emek-değer teorisi Marksist tahlilin yüreğinde yatar. Dolayısıyla çağdaş kapitalizmin kavranmasında Marksizmin ne kadar yararlı olduğunu değerlendirmeye bu teori ile başlamak yerinde olur. Bu teoriyi burada bütün açılımları ile sergilemek elbette söz konusu değil. Ama bu teoriyi tek bir merkezî fikir etrafında özetlemek mümkündür. Değer yaratımında, yani mümkün değildir, ama "tek bir önermeye indirgeyelim" denilse, değer yaratımında biricik kaynak insan emeğidir. Burada değer derken anlaşılması gereken, kapitalizm döneminde üretilen metaların parasal değeridir. Demek ki, kapitalizmin geçirdiği söylenen ve gerçekten geçirmiş olduğu bütün dönüşümlerin ortadan kaldıramadığı ana yapı, ana mekanizmanın yarattığı gerçek muamma ile karşı karşıyayız. Kapitalizm, emekçilerin, yani insanların, çalışan insanların, yani emekçilerin değerini tümünü ürettikleri, ama bunun sadece bir bölümünü ücret biçiminde elde ettikleri, kalanının ise kârı oluşturduğu bir iktisadi düzendir. Sermayeciler, üretim araçlarını -bununla kastedilen makineler, ham maddeler, enerji vs.dir- satın alırlar; emek gücünü satın alırlar. Bunları üretime koşarlar, malları üretirler, satarlar ve sonunda başlangıçta yatır-

miş olduklarından daha fazla bir para ile, para tutarı ile bu süreçten çıkarlar. Kâr üretimin satış fiyatı ile maliyet fiyatı arasındaki farktır. Bu kadarı muhasebe kitaplarında da yazar. Ama bunun kaynağı ne? İşte bayağı iktisat emeğin bunun kaynaklarından bir tanesi olduğunu, ama bunun başka kaynakları da olduğunu, sermayenin bu kaynaklardan bir tanesi, hatta emekten daha önemli bir tanesi olduğunu, dolayısıyla kârın sermayenin üretime yaptığı bu katkının ödülü olduğunu söyler. Marksist görüş bunu reddeder. Günümüz kapitalizminin geçirdiği dönüşümlerden hiçbirisi değer teorisinin bu asli gerçeğini ortadan kaldırmaz. Şimdi bu sıkışık zaman içinde bu argümantasyon da tartışmaya açıktır elbette. Hatta günümüz açısından değer teorisinin önemini, vazgeçilmezliğini ortaya koymak için bir önemli alana bakmak lazım: finansallaşma. Benden önce konuşan Korkut (Boratav) Hoca'nın sözünü ettiği Marx sonrası teorisyenlerden en önemlileri, Lenin, Rosa Luxemburg, emperyalizmin teorisini yapmışlardır. Emperyalizm de finans-kapital egemenliği olarak tanımlanır. Şu işe bakın ki Marx'ın *Kapital*'i 19. yüzyıl ortasına oranla bugün daha geçerli. Finans-kapital olarak emperyalizm teorileri de ortaya atıldığı geçen yüzyıl dönümünden, yani 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçişe oranla daha geçerli. Çünkü o zamanlar finans-kapital egemenliği bu kadar çıplak, bu kadar acımasız değildi. Yalnız bu finans kesiminin aşırı genişlemesi, finansın başlı başına bir değer kaynağı olup olmadığı, bir değer üretip üretmediği sorusunu da beraberinde getiriyor. Buna örtük ya da açık olarak evet cevabını verenler, "yeni ekonomi" diye teoriler, -ya da belki slogan demek daha doğru- geliştiriyorlar. Bu sloganların temelinde yatan şey şu: Finans başlı başına iktisadi değer üretme yeri, mekânı hâline gelmiştir.

Şimdi elimizde değer teorisi gibi bir kavramsal alet varsa bu alet, bize, finansın bütün bu aşırı şişkinliğinin olsa olsa üretim sürecinde oluşan artık değerden ve onun somut biçimlerinden bir tanesi olan kârdan yapılan kesintilerden ibaret olduğunu, finans kesiminden elde edilen gelirin önünde yapısal ve aşılmaz bir engel olduğunu, finans kesimindeki şişkinliğin üretim sürecinde insan emeği ile yaratılan değerden ibaret olan bir sınırı olduğunu gösterir. Yani bu bile finansallaşmanın günümüz kapitalizminin çelişkileri açısından ne kadar önemli olduğunu gösterir; ama ne kadar sınırlı olduğunu da gösterir. Yani borsadaki cümbüş, inişler çıkışlar, büyük inişleri büyük çıkışların izlemesi bu finans kesimindeki genişlemenin eninde sonunda emek-değer teorisinde izahını bulan yapısal bir engelle karşılaştığımızı bize göstermektedir.

"Yeni ekonomi" sloganının dayandığı sözde teoriler ise, yeni teknolojilerin emek-değeri iskartaya çıkardığını, çünkü bu teknolojilerin metaların doğasında temelli dönüşümlere yol açtığını öne sürer. Bilgi üretimde o kadar merkezî bir yer tutmaktadır ki artık, üretilen metaların değerinin, toplumsal olarak gerekli emekle belirlenmesi artık anlamlı olmayacaktır. Modern metalar, giderek artan bir ölçüde maddesiz mallar ve hizmetler biçimini alıyor, doğru; yazılım, film, enformasyon gibi. Ama bunlar emek-değer teorisini geçersiz kılmaz; çünkü bu teori esasen metayı şey yerine, nesne yerine koymaz. Metayı oluşturan onun maddî varoluşu değil, ürünün somut biçiminden büyük ölçüde bağımsız olarak bir toplumsal ilişkidir.

Kapitalizmde, sermayeyi kârlı hâle getirmek üzere satılmasıdır ki şeyi meta kılar.

Maddesiz malların başka bir özelliği, çoğaltılabilir, yani dolaysız üretim sürecinin -fabrikanın, atölyenin- dışında yeniden üretilebilir oluşlarıdır. Bu kendine özgü bir maliyet yapısını beraberinde getirir. Ürünün tasarlanması, dizayn edilmesi yüksek ve zamanca yoğunlaşmış bir başlangıç yatırımı gerektirir. Burada da vasıflı emek gücüne yapılan ödemeler, gittikçe artan bir yer işgal eder. Bu başlangıç yatırımları hızla değersizleştiği için bunları kısa sürede kârlı hâle getirmek gerekir. Ayrıca yeniliği ya da yeniliğin cisimleştiği ürünü bedava elde etmek mümkündür. Bir kez üretildi mi enformasyonun yayılması kimseyi, ondan yararlanmaktan yoksun etmez. Oysa başkasına hediye ettiğim ya da ödünç verdiği bir kitabı ben okuyamam.

Yeni teknolojiler, neredeyse bedava bir üretim ve yayılma olanağını yarattıkları ölçüde kâr mantığıyla çelişir. Kapitalizm, bildik kurallarına uygun olarak işlemeye devam etmek için, sınai mülkiyeti koruyan hukuki önlemlerle -patent, telif hakkı, lisans vb.- ve bazı yeniliklerin kullanım değerini yok eden yöntemlerle bu potansiyellere set çekmek zorundadır. Dijital dosyaların iletilmesini ve okunmasını engelleyen düzenekleri bu cümleden sayabiliriz. Kısacası maddesiz denilen metalar, “bilgi toplumu” kuramcılarının marxisant kanadının iddia ettiği gibi, değer yasasını aşan yeni bir üretim tarzına götürmüyor. Tam tersine, klasik bir çelişkinin yeniden ortaya çıkışıyla karşı karşıyayız: üretici güçlerin gelişmesinin, yani metaların, potansiyel olarak serbest mallar hâline gelişi ise yeni teknolojilerin taşıdığı potansiyelle aykırı olarak, üretimin meta statüsünü yeniden üretmeye çalışan kapitalist üretim ilişkileri arasındaki çelişki.

Bilginin üretim sürecinde oynadığı rolün emek-değer teorisini geçersiz kıldığı iddiasına gelince, kapitalizmde verimliliğin temel kaynaklarından biri her zaman, emekçilerin yeteneklerinin, kapasitelerinin, yani özetle bilgilerinin sabit sermayeye, yani makinelere katıştırılması, yedirilmesi olmuştur. Marx *Kapital*'den de önce *Grundrisse*'de bu konu üzerinde uzun uzun durur. Marx'ın en büyük katkılarından biri de, sermayenin bir makine parkı ya da bilgisayar ağı olmayıp, toplumsal bir egemenlik ilişkisi olduğunu göstermiş olmasıdır.

Teşekkür ederim.